

Eredeti megjelenés paraméterei: Marosán Bence Péter: „Perspektivikus gondolkodás a magyar fenomenológia elmúlt 30 évében”. In Schwendtner Tibor (szerk.): *Hermeneutika és fenomenológia Magyarországon*. Budapest—Eger: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2025: 141-149. Kérem eszerint idézze!

Perspektivikus gondolkodás a magyar fenomenológia elmúlt 30 évében

„Hermeneutika és fenomenológia Magyarországon”.

Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem. 2024. április 11.

Marosán Bence Péter

I. Bevezetés

A magyarországi hermeneutikai és fenomenológiai gondolkodásban többek között Schwendtner Tibornál fogalmazódik meg az az elképzelés, hogy minden egyedi filozófiai nézőpont az egésztől nyújt egy totalizáló, holisztikus megközelítést nyújtó álláspontot, egy egyedi perspektívát, mely azonban, az egyén végességéből fakadóan, szükségszerűen „töréspontokhoz”, mondhatni „döccenőkhöz” vezet ennek a perspektívának a kidolgozása folyamán.¹ Volt olyan, aki ezeket a töréspontokat pozitív sajátosságként felvállalta, és egy autentikus filozófiai megközelítés jegyeként építette be saját gondolkodásába, mint Vajda Mihály,² és mint Schwendtner Tibor maga is. Volt olyan, aki a végesség messzemenő elismerése mellett továbbra is olyan megközelítést keresett, mely a végtelenséget és az abszolútumot, amennyire csak lehetséges, minél adekvátabban képes érvényre juttatni a filozófiai gondolkodásban – mint Tengelyi László és Mezei Balázs.³ Az egymással vetélkedő perspektívák, vagy, ahogy Tengelyi mondta, a „vetélkedő világvázlatok”,⁴ vagy egyszerűen csak az egymás mellett békésen elhelyezkedő, alkalmasint rendkívül különböző filozófiai látásmódok, megint csak felvetik a perspektívák egymással való kommunikációjának kérdését, azt a kérdést, hogy vajon egy magasabb egységben ezek egyesíthetők-e, és ezzel

¹ Vö. Schwendtner Tibor: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest: L'Harmattan, 2008. Ehhez még: Marosán Bence Péter: „A töréspontok fenomenológiája”. Schwendtner Tibor könyvéről: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás története*, Budapest: L'Harmattan kiadó, 2008. In *Aspecto fenomenológiai folyóirat*, 2009, tél: 239-260.o.

De éppígy Sajó Sándornál is: *Majdnem minden. A megtört totalitás dialektikája*. Budapest: L'Harmattan, 2014.

² Vajda Mihály: *Posztmodern Heidegger*. Budapest: T-Twins kiadó, Gond-Cura Alapítvány, Lukács Archívum, 1993.

³ Tengelyi László: *Welt und Unendlichkeit. Zum Problem phänomenologischer Metaphysik*. Freiburg/ München: Karl Alber Verlag, 2014. Uő.: *Östények és világvázlatok*. Budapest: Atlantisz, 2017. Mezei Balázs: *Vallásbölcselet I-II*. Máriabesnyő—Gödöllő: Attraktor, 2004. Uő.: *Radical Revelation. A Philosophical Approach*. London and New York: Bloomsbury, 2017.

⁴ Tengelyi 2017: 221-248.

összefüggésben megint csak azt, hogy lehetséges-e egyetlen átfogó, minden különös perspektívát felölelő totál-perspektíva.

Az előadás első felében a filozófiai perspektíva fogalmát vizsgálom meg közelebbről. A második részben négy, általam valamilyen szempontból jellegzetesnek látott filozófiai perspektívát vizsgálom meg közelebbről, nevezetesen Vajda Mihály, Schwendtner Tibor, Tengelyi László és Mezei Balázs gondolkodásában.

II. A filozófiai perspektíva fogalmáról

Az egyáltalában vett perspektíva az a különös mód, ahogyan a legtágabb értelemben véve tapasztaljuk a világot. A perspektívának különböző szintjei és típusai vannak, általában a tapasztalás és a gondolkodás egy-egy specifikus módját, irányát és szintjét jelöli. A legalsó szint bármely tapasztaló, tudatos individuum szintje, amit az analitikus elmefilozófia *első személyű perspektívának* nevez, és ami Husserl gondolkodásában a tiszta vagy formális én fogalmának felelt meg.⁵ A személyes egzisztencia, egy többé vagy kevésbé kifejtett személyes én látásmódja a perspektíva és vele együtt az önzonosság jóval magasabb szintjét jelöli: amely Husserlnél a személyes egóra,⁶ vagy a későbbi filozófiai és pszichológiai gondolkodásban az autobiografikus önzonosságra volt jellemző.⁷

Ezután, egy magasabb szinten jönnek az igazi furcsaságok, amelyek kézenfekvő módon vetik fel a perspektívák egyesíthetőségének kérdését. Az egyes szubjektumok ugyanis *kommunikálnak* egymással.⁸ Kicserélik egymással tapasztalataikat, gondolataikat, kételyeiket. Ennek során létrejönnek az egyes közösségekre jellemző tipikus közösségi perspektívák. Husserl szerint a kommunikáció a közösségek és az életvilágok egyik alapvető, konstitutív jellegzetessége. Lényegi módon jellemzi azonban a kommunikáció a racionális tudományos közösségeket is, amelyekben a fejlődés egyik elengedhetetlen feltétele a *vita*. Az észérveken és az objektivitásra való törekvésben alakul ki az adott tudományterület vagy egy adott tudós közösség interszubjektíve általános *perspektívája*, látásmódja. Ennél azonban van egy még felsőbb szint is: a filozófiai perspektíva, amelynek viszont további fontos sajátossága, hogy ilyen vagy olyan módon az *egész*et igyekszik megragadni.

⁵ Ld. pl. Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, 1950. Uő.: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1952.

⁶ Vö. Husserl: *Kartézianus elmékedések*. Ford. Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz, 2000.

⁷ Vö. Dan Zahavi és Shaun Gallagher: *A fenomenológiai elme. Bevezetés az elmefilozófiába és kognitív tudományba*. Ford. Váradi Péter. Budapest: Lélekben Otthon, 2008: 197-214.

⁸ Ehhez: Mezei: *World and Life-world. Aspects of the Philosophy of Edmund Husserl*. Frankfurt am Main, Bern, Berlin: Peter Lang Verlag, 1995: 57-58.

Függetlenül a világ végeességéről vagy végtelenségéről folytatott vitákról,⁹ filozófiailag plauzibilisnek tűnik azt mondani, hogy a világ, emberi álláspontról, legalábbis *fölmérhetetlen*. Mindig többet nyújt magából, mint azt az egyes ember vagy akár az összes emberi generációk együttvéve képesek lennének adekvát¹⁰ módon megragadni. Mivel a valóság a maga egészében fölmérhetetlen, ezért nem kínál olyan jellegű ellenőrzési lehetőséget a filozófiai perspektívák számára, mint a tudományos teóriák esetében, ahol végső soron mindig van valami szemléleti fogódzó. A perspektívák végső soron az egészhez *mint* egészhez csak *indirekt* módon tudnak hozzáférni, ezért bőséges lehetőség adódik az adott esetben kibékíthetetlennek tűnő különbségek számára. Ez az indirektség mindenekelőtt azt jelenti, hogy a filozófus, ahhoz, hogy az egészhez eljusson, egy bizonyos ponton kénytelen *határátlépésbe, transzcenzusba* bocsátkozni. Pontosan ez az a pont, ahol majd a filozófiai perspektívák összebékíthetetlennek tűnő töréspontjai, „döccenői” is előállnak.

III. Perspektívák a magyar fenomenológia elmúlt 30 évéből

A magyar fenomenológiai és hermeneutikai gondolkodást végigkísérték az egészről alkotható filozófiai perspektíva problémájával való számvetések. Ahogy látni fogjuk, mindegyiknek része volt bizonyos fokú pluralizmus. Abban azonban különböztek, hogy az egyes perspektívák közti szakadékokat mennyire látták áthidalhatónak vagy áthidalhatatlannak. Az előadás következő részében négy ilyen perspektívát szeretnék kiemelni.

III.1. Vajda Mihály és a posztmodern boldog fragmentáltsága

Vajda Mihály egészen határozott álláspontot képviselt a kérdésben. Ahány ember, ahány filozófus, annyi különböző perspektíva, totálperspektíva nem létezik, nem is lehetséges, de alapvetően jó és pozitív dolog az, hogy a dolgokat mind különbözőképpen látjuk. Ennek a felfogásnak az egyik legrészletesebb kifejtését *A posztmodern Heidegger* című kötetben nyújtotta.¹¹ Vajda Mihály a perspektivikus filozófiai gondolkodás kérdését ebben a műben döntően három szerző műveinek elemzésén keresztül próbálja megközelíteni: Husserl, Heidegger és Scheler. Vajda kritikájának fő célpontja az egyetem, egységes és végső soron egyetlen ésszerűség, valamint az előbbi által feltárt, hasonlóképp egyetlen, univerzális és abszolút igazság eszménye. Vajda Mihály boldogan megmártózott, a megannyi, egymástól

⁹ Arisztotelész szerint a világ térben legalábbis véges. Kant szerint a kérdés, hogy véges vagy végtelen-e a világ értelmetlen, mivel a világ *soha nincs kész*.

¹⁰ Az *adekváció* itt husserli értelemben, a husserli adekvát evidencia jelentésében véve. Vagyis kimerítőleg, minden szempontból befejezettnek vetten megragadni.

¹¹ Vajda 1993.

független igazságbuborékot kínáló posztmodern habfürdőben. Nincs végső, végérvényes, mindentől független igazság, relatív igazságok vannak. Ahogy paradigma, perspektíva, annyi különböző igazság, melyek a maguk módján mind érvényesek.

Vajda szerint a 20. századi fenomenológia történetét követve tulajdonképpen ennek a nézetnek az érvényre jutását figyelhetjük meg. Hosszan elemzi Werner Marx elképzelését,¹² aki szerint már a kései, 1930-as évekbeli Husserlnél megremegett az egyetlen, feltétlen igazságba vetett hit, Husserl, *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia* c. művében.¹³ Amivel kapcsolatban Vajda azt mondja, hogy Husserlnél, az életvilágok minden relativitása ellenére, végső soron mégis csak az univerzális, konstitutáló transzcendentális szubjektivitás marad a legmélyebb, mindent megtartó alap.¹⁴

Ezzel szemben Heideggernél kifejezetten a perspektivikus pluralizmus, a posztmodern irányába tett kimozdulásként értékeli azt a *szkepszist*, amellyel a Heidegger az újkori univerzális racionalitás ideálja felé fordul, valamint azt a gesztust, ahogyan a végső evidenciákkal szemben, az egyetemes, mindent szépen átlátható rendben megszervező ész eszményével ellentétben az *egyéni végességet* hangsúlyozza.¹⁵ Végső soron azonban Heidegger, még kései korszakában is, soha nem adja fel, hogy a Lét igazságát próbálja meg felfedni, igaz, erre a nyugati filozófiai és szellemi tradíciónál egyre inkább a keletit találja alkalmasabbnak.¹⁶ Vajda úgy gondolja, hogy Heideggernél Max Scheler, a tudományszociológia kidolgozása során tett egyes megjegyzései során, sokkal inkább kifejezi a posztmodern attitűdöt, és a különböző perspektívák egymással végső soron kibékíthetetlen pluralizmusát, amikor Scheler arról beszélt, minden perspektívának megvan a maga igazsága.¹⁷

Még egy fontos elemet szeretnék kiemelni: Vajda szerint a perspektíváknak lényegileg narratív szerkezetük van. Végső soron valamilyen történetet, mesét szeretnének elmondani. Vajda Mihály imádta a történeteket,¹⁸ és ez a filozófiai perspektívákról adott beszámolóiban is kifejezésre jut.

III.2. Schwendtner Tibor: Lehetetlen perspektívák

¹² Werner Marx: *Vernunft und Welt. Zwischen Tradition und anderem Anfang*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1970.

¹³ Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia I*. Ford. Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz kiadó.

¹⁴ Vajda 1993:40-43.

¹⁵ Vajda 1993: 7-19.

¹⁶ Vajda 1993: 51-52.

¹⁷ Vajda 1993: 52.

¹⁸ Vajda: *Illisszozs-parti beszélgetések*. Pécs: Jelenkor kiadó, 2001. Uő.: *Mesék Napnyugatról*. Budapest: Gond-Palatinus kiadó, 2003.

Schwendtner Tibor 2003-as *Szabadság és fenomenológia* című kötete óta szisztematikusan foglalkozik a Husserl és Heidegger által képviselt filozófiai perspektívák összevetésével, és ennek alapján kifejezetten törekedett arra, hogy a filozófiai perspektíva mint olyan fogalmával kapcsolatban tegyen bizonyos általános érvényű megállapításokat.¹⁹ Schwendtner megközelítésének alaptézise, ha jól értem, az, hogy az adekvát, autentikusnak tekinthető filozófiai perspektívák mindig bizonyos alaptapasztalatokra épülnek, amelyek viszont összekapcsolódnak olyan metafizikai előfeltevésekkel, melyek – a teljességre törekvő filozófiai leírásokból – szükségszerűen *töréspontokhoz* vezetnek, vagyis bizonyos össze nem illő mozzanatokhoz az adott filozófiai paradigma egészében. Schwendtner ezzel kapcsolatban a filozófiai perspektívák *escheri struktúrájáról* beszél. Ezzel kapcsolatban kulcsfontosságú szerepet töltenek be Schwendtner felfogásában az úgynevezett „fedőfogalmak”. Schwendtner „fedőfogalmaknak” nevezi egy filozófiai perspektíva azon alapfogalmait, amelyekben az adott filozófiát irányító alaptapasztalatok, és a velük összekapcsolódó metafizikai előfeltevések összesűrűsödnek.²⁰

Schwendtner Husserl és Heidegger munkásságának mélyreható elemzésén keresztül szemlélteti, hogyan épül föl és hogyan működik egy filozófiai perspektíva. Mindkét szerző egy olyan filozófiai látásmódot kínált föl, amely alaptapasztalatokra hagyatkozva vázolt fel lényegi megoldandó problémákat. Ezen problémákkal viaskodva viszont mindkét szerző alapvető ellentmondásokkal – Schwendtner értelmezésében töréspontokkal – szembesült. Husserl a transzcendentális egóból kiindulva szeretett volna átjutni a konkrét, empirikus szubjektumhoz. Heidegger az emberi ittléttől elindulva kívánt eljutni az általában vett Lét megértéséhez. A teljesség felé vezető úton azonban mindketten bizonyos kompromisszumokra, következetlenségekre kényszerültek, vagy ha éppen felismerték következetlenségeiket, akkor megtorpanásokra.

A töréspontok azonban nem jelentenek okvetlenül negatívumokat Schwendtner szerint.²¹ Végességünkben fakadnak, illetve a lét olyan fokú komplexitásából, amely meghaladja a végesség álláspontjáról kidolgozható filozófiai perspektívák szintetizálási képességét. Egy-egy

¹⁹ Schwendtner: *Szabadság és fenomenológia*. Budapest: L'Harmattan kiadó, 2003. Schwendtner 2008.

²⁰ Schwendtner 2008: 16. „A fedőfogalmak tehát a filozófiai építmény azon pontjain helyezkednek el, ahol több, egymással összeegyeztethetetlen törekvés, előfeltevés, gondolati mintázat találkozik. A fedőfogalom magába gyűjti az adott filozófia feszültségeit, s *el is fedi* azokat, mert a fogalom analízise nélkül nem feltétlenül derül ki, hogy az összeegyeztethetetlen összekapcsolásáról van szó. Mint látni fogjuk, Husserl és Heidegger filozófiájában tipikus fedőfogalom például a transzcendentális ego, az életvilág, a megértés vagy az emberi ittlét fogalma.”

²¹ Schwendtner 2008: 16. „[A] a töréspontok kutatása egyáltalán nem arra irányul, hogy valamilyen gyengeséget találjunk az adott filozófiában, épp ellenkezőleg, minél erősebb egy filozófia, annál kevésbé esetlegesek azok a pontok, ahol az adott filozófiai vállalkozást jellemző szakadások jelentkeznek. A töréspontok felkutatása ezért az illető filozófia mélyebb megértését, nem pedig annak leleplezését szolgálja.”

töréspont felszínre kerülése azonban éppúgy megvilágítja emberi végességünk bizonyos sajátosságait, ahogyan az általában vett teljesség jobb megértését is elősegíti.

III.3. Tengelyi László: Vetélkedő világvázlatok

Tengelyi László utolsó, pontosabban utolsó kettő, posztumusz könyvében nagyon hasonló filozófiai vízióval találkozunk, mint Schwendtnernél, azzal a paradox kiegészítéssel, hogy Tengelyinél egyfelől a kontingencia motívuma jóval hangsúlyosabb, mint Schwendtnernél, másfelől nála viszont a filozófiai perspektívák töredezett jellege viszont sokkal kevésbé van előtérben – bár nála is megjelenik ez a motívum – mint az előző pontban elemzett szerzőnél.²² Tengelyinél is az alaptapasztalatok elemzése kínálja a kiindulópontot. Különösen a francia fenomenológia történetét vizsgálva emeli ki azt, hogyan kerülnek be a fenomenológiai elemzésbe paradox motívumok, illetve paradox fenomének.²³ Azonban a fenomenológia történeti fejlődésének tárgyalása során arra a következtetésre jut, hogy ezek a paradoxonok egy ponton mindig felkínálnak egy olyan újszerű megközelítést, amelynek során harmonikusan, vagy legalábbis kevésbé diszharmonikusan illeszkednek egy újonnan kidolgozott perspektívába.²⁴

Tengelyi a filozófiai perspektívákat mindenekelőtt a husserli értelemadás, illetve az értelemképződés, Merleau-Ponty által is továbbfejlesztett fogalmai felől vizsgálja. Tengelyi szerint a tapasztalat legmélyén a szemléleti és fogalmi-értelmi mozzanatok bensőségesen összefonódnak egymással, és ezekre támaszkodva dolgozható ki egy átfogóbb filozófiai perspektíva. A tapasztalatok sokféle fogalmi artikulálhatóságot megengednek, ezért több, egymáshoz bizonyos pontokon nem illeszkedő, illetve egymásnak egyenesen ellentmondó perspektíva is kialakítható. A tapasztalat és a fogalmiság történeti beágyazottságánál fogva ezek a perspektívák állandó mozgásban vannak, de Tengelyi szerint a kortárs két legjelentékenyebb perspektíva, melyeket „vetélkedő világvázlatoknak” is hív, a transzcendentális és a naturalista.

A 19. századi pozitívista hagyományból kinövő „naturalista autarkizmus” szerint minden egyáltalán értelmes kérdésben végső soron a természettudomány az illetékes, és minden, ami szigorúan véve létezik, végső soron természeti jellegű. A transzcendentális megközelítés ezzel szemben azt tartja, hogy a dolgoknak, és speciálisan a tudattal rendelkező lényeknek, mindig marad egy olyan aspektusuk, amely nem redukálható tökéletesen a természeti valóságra.

²² Tengelyi 2014, 2017.

²³ Tengelyi: „Az új fenomenológia Franciaországban”. In Boros Gábor (szerk.) *Filozófia*. Budapest: Akadémiai kiadó, 2007: 1346–1371. László Tengelyi und Hans-Dieter Gondek: *Neue Phänomenologie in Frankreich*, Berlin: Suhrkamp, 2011.

²⁴ Tengelyi 2007, 2011.

III.4. Mezei Balázs: Az Abszolútum önmegmutatkozása

Értelmezésem szerint Mezei és a korábbi szerzők között közös pontnak tekinthető a fenomenológiai kiindulópont, a tapasztalat önmegmutatkozásához való ragaszkodás, és az a motívum, ahogyan Mezei is – Tengelyihez hasonlóan – próbál ellentétet kialakítani a manapság egyre erőteljesebben teret hódító naturalizmussal szemben. Filozófiai karrierje kezdeteitől fogva Mezeiben jelen van egy erőteljes vallásbölcseleti irányultság.²⁵ Ennek során azonban soha nem siet előre, mindig visszatér a tapasztalat legelemibb formáihoz, onnan kiindulva próbálja felfejteni a teljességre és a valóság végső aspektusaira vonatkozó utalásokat, útmutatásokat. A felsorolt négy szerző közül én Mezeinél érzem a legerősebbnek a szintézisre való törekvést, ami bevallottan egy differenciált, a különbségeket tiszteletben tartó szintézis. Tengelyihez hasonlóan Mezei a *naturalizmust* azért is kritizálja, mert a tapasztalatban és a létezésben megmutatkozó, önközlő, jogukat a megnyilvánulásra és elismerésre érvényesíteni kívánó különbségeket *fel akarja számolni*.

Mezei szerint az önközlés a tapasztalat és a valóság fundamentális jellemzője – amely az általában vett megnyilvánulás alapvető formája. Így értelmezem a „revelatio quodammodo omnia” megfogalmazást. Ehhez képest a tévedés, az illúzió egy derivatív megjelenési mód. „Ahány látszat, annyi lét” – mondta Heidegger a *Lét és időben*.²⁶ A tapasztalat alapelemeiben, alapmozgásában azonban, véli Mezei, olyan munkákban, mint a *Vallásbölcselet* vagy a *Radical Revelation*, keresztül-kasul jelen vannak a valóság végső formájára, az isteni dimenzióra való utalások, illetve annak prefigurációja (előképzése, előzetes megformálása). A reveláció alapvetőbb formái a végső revelációra utalnak.²⁷ Az utóbb említett mű címe voltaképpen erre is utal: Mezei, mint világossá teszi, a „radikális reveláción” kifejezésben a „radikálist” nem „extrémként” vagy „szélsőségesként” érti, hanem „gyökeresként”, tehát a reveláció alapvető, eredendő alakját érti alatta. A *Radical Revelation*-ben arra tesz javaslatot, hogy a reveláció alapvető formáival, módjaival külön filozófiai diszciplína kellene, hogy foglalkozzon, az *apokaliptika*, amely a feltárulkozás különféle alakjait, elemeit tárgyalná.

Munkáiban Mezei kifinomult módon elemzi a tapasztalat és a művészi alkotás különböző példáiban, alakzataiban a feltárulkozás különféle formáit, illetve, hogy az egyes tapasztalatokban és műalkotásokban hogyan érhetők tetten a „radikális reveláció” formái, a

²⁵ Mezei Balázs: *Zárójelbe tett Isten. Edmund Husserl és egy fenomenológiai prototeológia vázlata*. Budapest: Osiris, 1997.

²⁶ Heidegger: *Lét és idő*. Ford.: Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály. Budapest: Osiris kiadó, 2007: 53.

²⁷ Mezei 2004, 2017.

valóság végső dimenziójára való utalások, vagy utalásnál közelebbi direkt feltárulási módok, melyeket magunk is észreveszünk, ha kellőképp nyitottak vagyunk. Mezei pontról-pontra építkezve próbálja megmutatni, hogy a végső, isteni kinyilatkoztatás formáit kezdetleges, utalásszerű alakban már megtalálhatjuk az elemi, „radikális reveláció” különböző módjaiban is. Csak meg kell tanulnunk figyelni.